

Яўген ІВАНОЎ

(Магілёў)

АФАРЫЗМ У СУСВЕТНАЙ І ЕЎРАПЕЙСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ І КУЛЬТУРЫ

(да гісторыі і тэорыі афарыстыкі як асобнай сістэмы ведаў)

Звычайна пад **афарызмам** (лац. aphorismus < гр. aphorismos – азначэнне, кароткае выслоўе) разумеецца выслоўе (толькі пэўнага аўтара або таксама і ананімнага паходжання), у якім сцісла, ёміста, абагульнена і, як правіла, у стылістычна вытанчанай, нярэдка алегарычнай і высокамастацкай форме адлюстроўваецца закончаная думка павучальнага ці сцвярдзальнага характару, пераважна агульназначнай тэматыкі, глыбокага, істотнага і разам з тым вельмі часта дасціпнага ці нават парадаксальнага зместу (параўн. “Encyclopedia Britannica” 1965, “Brockhaus Enzyklopadie” 1966, “Grand Larousse encyclopedique” 1966, “Большая советская энциклопедия” 1970, “Meuers Enzyklopadisches Lexikon” 1971, “Беларуская энцыклапедыя” 1996).

Будучы спецыфічным прадуктам уласцівага чалавеку спосабу пазнання рэчаіснасці праз абагульненне яе асобных прыватных з’яў і разнастайных сувязей паміж імі, афарызм з даўніх часоў і па сённяшні дзень натуральна знаходзіць сваё адлюстраванне ў шмат якіх сферах духоўнага і сацыяльнага жыцця. Афарызмы шырока распаўсюджаныя ў мастацкай літаратуры і фальклору, філасофска-рэлігійных творах і мове навукі, публіцыстычных і рэкламна-інфармацыйных тэкстах, ужываюцца ў звычайным маўленні і рытарычных прамовах, з’яўляюцца часткай практыцы і г. д. Афарызм як разнавіднасць выслоўя можа быць і звычайным выслоўем (напрыклад, “жыць трэба ўсё перажыць”), і глыбокай думкай (напрыклад, “жыць трэба ўсё перажыць”).

У глыбіню тысячагоддзяў сягае паходжанне афарыстычных жанраў народна-паэтычнай творчасці – прыказак і прымавак. Нефальклорныя афарызмы дыдактычнага зместу былі вядомыя ў Егіпце ў пачатку III-га тыс. да н. э. Найстаражытнейшым літаратурным помнікам афарызмаў з’яўляюцца тагачасныя “Павучанні Кагемні”. Афарызмамі

насычаныя помнікі старадаўняй кітайскай кананічнай і філасофскай літаратуры “Шуцзын” і “Іцзын” канца II – пачатку I-га тыс. да н. э., “Дао дэ цзын” (альбо “Лао цзы”) VI-V стст. да н. э. і асабліва зборнік выказванняў і размоў Канфуцыя “Лунь юй”, укладзены ў V-IV стст. да н. э. Змяшчае шмат афарызмаў і вавілона-асірыйскі літаратурны помнік VII-V стст. да н. э. “Аповесць Акіхары”. Афарызм з’яўляецца адной з асноўных форм выкладу ў помніках старажытнаіндыйскай літаратуры сярэдзіны II-га тыс. – III ст. да н. э. – “Рыгведзе”, упанішадах, “Сутапітацы”, “Панчатантры” і інш., а тэкст “Дхаммапады” (знакамітага будыйскага помніка V-III стст. да н. э.) наогул складаецца толькі з адных афарызмаў. Менавіта ў афарызмах адпостраваная ўся грэчаская даантычная філасофія (VII-VI стст. да н. э.) т. зв. “сямі мудрацоў” – Фалеса, Біанта з Прыены, Пітака з Мітылены, Салона Афінскага, Клебула з Лінды і інш. “Афарызмы” назваў свой медыцынскі трактат выдатны філосаф і ўрач, заснавальнік медыцыны як навукі, Гіпакрат у V-IV стст. да н. э. (дарэчы, менавіта ён даў такім чынам жыццё сучаснаму тэрміну “афарызм”). Да афарызмаў як спосабу мыслення і слоўнай абалонкі думкі часта звярталіся філосафы і вучоныя старадаўняй Грэцыі VI ст. да н. э. – II ст. н. э. (Геракліт, Піфагор, Сакрат, Дэмакрыт, Платон, Арыстоцель, Эпікур, Плутарх, Эпіктэт і інш.), шмат афарызмаў сустракаецца ў творах старажытна-грэчаскіх паэтаў і драматургаў (з прытчаў Саламонавых”, “Кнізе Іова”, “Кнізе Эклезіаста”, “Нагорнай пропаведзі” і інш. Многія з антычных афарызмаў набылі крылатасць. Багатыя на афарызмы і помнікі старажытнаруускай літаратуры – “Павучанні” Уладзіміра Манаха (XII ст.), “Слова Данііла Пустэльніка” (XII-XIII ст.), “Дамастрой” (XVI ст.) і інш. На Беларусі ў XVI ст. выдатным аўтарам маралістычных афарызмаў быў Ян Ліцынін Намыслоўскі.

Найбольш высокую ступень свайго развіцця як славесная і мысліцельная форма абагульненага асэнсавання рэчаіснасці афарызм атрымаў ўжо ў Новы час у галіне філасофіі і мастацкай літаратуры.

Афарызмамі мыслілі і выкладалі свае думкі знакамітыя філосафы (акрамя ўжо згаданых старажытных мысляроў) – М. Мантэнь (1533-1592), Ф. Бэкан (1561-1626), Б. Паскаль (1623-1662), А. Шапэнгаўэр (1788-1860), Рамакрышна (1836-1886), Ф. Ніцшэ (1844-1900), Дж. Д’юі (1859-1952), А. Уайтхэд (1861-1947), Л. Шэстаў (1866-1938), Гхош Аўра-Бінда (1872-1950), Б. Расел (1872-1970), Л. Вітгенштейн (1889-1951), Т. Адорна (1903-1969) і інш. У прыватнасці, цалкам (ці амаль цалкам) афарызмамі былі наўмысна напісаныя такія вядомыя помнікі заходне-еўрапейскай філасофскай думкі, як “Вопыты” (1580-1588) М. Мантэня, “Новы Органон” (1620) Ф. Бэкана, “Думкі аб рэлігіі і аб некаторых іншых пытаннях” ([1669] 1670) Б. Паскаля, “Па той бок добра і зла” (1886) і шэраг іншых твораў Ф. Ніцшэ, “Апафеоз безгрунтоўнасці” (1905) Л. Шэстава, “Логіка-філасофскі трактат” (1921) Л. Вітгенштейна і інш.

У межах мастацкай літаратуры афарызмы ствараюцца як асобныя творы або ўключаюцца ў больш шырокія тэксты. Першая ў Еўропе кніга літаратурных афарызмаў іспанскага пісьменніка Б. Грацыяна “Кішэнны аракул, альбо Навука асцярожнасці” была выдадзена ўжо ў 1647 г. Росквіт афарызма як жанра мастацкай літаратуры (гэсп. асобнага літаратурнага твора) звязаны з творчасцю такіх выдатных пісьменнікаў-афарыстаў другой паловы XVII-XVIII стст. і пачатку XIX ст., як Ф. дэ Ларашфуко (“Максімы і маральныя разважанні” 1665), Ж. дэ Лабруер (“Характары, альбо Нравы нашага стагоддзя” 1686), Г. К. Ліхтэнберг (“Афарызмы” 1764-1799), Л. дэ К. Вавенарт (“Уводзіны ў пазнанне чалавечага розуму”, “Фрагменты”, “Разважанні і максімы” [1746]1747), Н.-С. дэ Шамфор (“Максімы і думкі”, “Характары і анекдоты” 1795), В. Блэйк (“Прыказкі пекла” 1793, “Прароцтвы Цнатлівасці” 1803, “Вечнаіснае Евангелле” 1818), Г. Гейнэ (“Думкі, нататкі, імправізацыі” ?-1856) і інш., а таксама канца XIX-XX стст. – К. Пруткова (“Вынікі роздумаў: Думкі і афарызмы” 1854), М. Твена (“Запісныя кніжкі” ?-1910), П. Валеры (“Румбы” 1926, “Іншыя румбы” 1934, “Аналекта” 1935), А. Моруа (“Афарызмы і максімы” 1927), К.

Чапэка (“Баечкі з будучыні”, “Баечкі аб грамадзянскай вайне”, “Наш час” 1932-1938), К. Краўса (“Выслоўі і супярэчнасці” 1909, “Літаратура і хлусня” 1929 і інш.), С. Е. Леца (“Непрычэсаныя думкі” 1957), Р. Гомэса дэ ла Серна (“Грэгеры” 1962), Э. Кроткага (“Урыўкі з ненапісанага” 1966), В. Брудзінскага (“Новае мысленне” 1967) і інш. На афарызмы высокай змястоўнай і мастацкай вартасці вельмі багатыя творы М. дэ С. Сервантэса (1547-1616), У. Шэкспіра (1564-1616), В. Гюго (1802-1885), Ф. Дастаеўскага (1821-1881), О. Уайльда (1854-1900), А. Франса (1844-1924), Б. Шоў (1856-1950), Р. Ралана (1866-1944), М. Горкага (1868-1936), Г. К. Чэстэртона (1874-1936) і іншых класікаў еўрапейскай літаратуры, у тым ліку і выдатных беларускіх пісьменнікаў – Я. Коласа (1882-1956), М. Гарэцкага (1893-1939), М. Багдановіча (1891-1917), К. Крапівы (1896-1991), К. Чорнага (1900-1944), У. Караткевіча (1930-1984) і інш.

Тыя афарызмы рознага паходжання, змест якіх прайшоў выпрабаванне жыццёвай практыкай і/або быў высока ацэнены з пункта гледжання сваёй эпістэمالагічнай каштоўнасці, здаўна спрабавалі збіраць разам – ствараць своеасаблівыя “кампендыўмы” чалавечай мудрасці. Адным з самых старажытных зборнікаў афарызмаў з’яўляецца т. зв. канон “Сямі мудрацоў” Дзаметрыя Фалерскага, укладзены яшчэ ў IV ст. да н. э. У антычнасці зборнікі афарыстычных выслоўяў укладалі Арыстоцель, Менандр, Катон Старшы, Плутарх, Секст Эмпірык, Публій Сір і інш. Найбольш вядомыя “Menandri sententiae” (зборнік аднарадковых вершаваных сентэнцый – рэкамендацый на ўсе выпадкі жыцця, выпісаных Менандрам з твораў старажытнагрэчаскіх драматургаў V-IV стст. да н. э.), што былі распаўсюджаныя з II ст. н. э. па ўсім антычным свеце і на працягу ўсяго сярэднявечча карысталіся, бадай, найбольшай папулярнасцю сярод аналагічных кампіляцый (дарэчы, былі перакладзеныя ў свой час і на стараславянскую мову, гл. Ярхо 1982: 381). Асобнае месца займае анталогія антычных афарызмаў “Florilegium” (VI ст. н. э.) візантыйскага кампілятара Стобея, якая з’яўляецца самым буйным помнікам гэтага жанру тых часоў. У

канцы XV ст. выдатнейшы філосаф-гуманіст і пісьменнік паўночнага Адраджэння Эразм Ратэрдамскі ўклаў свой знакаміты тэзаўрус антычных афарыстычных выслоўяў, крылатых выразаў і прыказак “Adagia” (1500), які не страціў сваёй актуальнасці і на сённяшні дзень (гл., напрыклад, Proverbia et dicta 1993: 253).

Першы старажытнарускі зборнік афарызмаў – “Ізборнік” адносіцца да XI ст. Найбольш значымі помнікамі гэтага жанру з’яўляюцца таксама зборнікі “Пчала” (XII - XIII стст.), “Залаты ланцуг” і “Ізмарагд” (XIV ст.), а таксама шырока распаўсюджаныя ў другой палове XVII-XVIII стст. “апафегматы” (альбо “апафтэматы”) – старадаўнія зборнікі дасціпных афарызмаў і/або кароткіх апавяданняў аб павучальных выпадках з жыцця знакамітых людзей (пераважна пераклады аналагічных польскіх зборнікаў канца XVI - XVII стст., што, у сваю чаргу, пачалі з’яўляцца пад уплывам аналагічных зборнікаў, распаўсюджаных у Заходняй Еўропе, укладальнікамі якіх былі, у прыватнасці, Ф. Петрарка і Дж. Бакача). Адзіны ў сваім родзе на Беларусі кампілятыўна-арыгінальны зборнік маралістычных выслоўяў “Павучанні для ўсеагульнага карыстання ў жыцці” ўклаў яшчэ ў 1589 г. вышэйзгаданы Ян Ліцынін Намыслоўскі. Шматлікія вялікія і малыя зборнікі і слоўнікі прыказак і прымавак (у тым ліку і афарыстычных) пачынаюць сістэматычна ўкладацца яшчэ з сярэднявечча, якое па праву лічыцца “залатым векам” апошніх. У якасці ўзору сучасных парэміялагічных даведнікаў інтэрнацыянальнага характару можна адзначыць выданы на рускай мове “Прыказкі і прымаўкі народаў Усходу: Сістэматызаваны збор выслоўяў двухсот народаў” (М., 1979).

Сярод найбольш значных сучасных зборнікаў нефальклорных афарызмаў трэба згадаць перш за ўсё фундаментальныя англамоўныя выданні “Familiar quotations by John Bartlett: 14th edition” (выдаецца з 1882 г.) і “The Oxford dictionary of quotations: Third edition” (выдаецца з 1941 г.), а таксама выдадзеныя на славянскіх мовах – “Вялікая энцыклапедыя афарызмаў” (Zagreb, 1978), кампендыўм “Мудрасць якоў: Думкі, афарызмы, крылатыя выразы трыццаці

стагоддзяў” (София, 1979) і зборнік “Симфония разума”, укладзены У.Варанцовым (М., 1976). Стварэнне аналагічных даведнікаў на беларускай мове з’яўляецца пакуль што яшчэ справай будучага.

Збіранне і вывучэнне афарызмаў складае асобную галіну чалавечых ведаў. У адрозненне ад прыказак і прымавак, якія пачалі вывучацца яшчэ ў антычнасці (ужо тады акрамя фіксацыі і сістэматызацыі парэмій укладальнікі іх зборнікаў каментавалі асобныя адзінкі) і зараз з’яўляюцца аб’ектам спецыяльнай навуковай дысцыпліны – парэміялогіі, нефальклорныя афарызмы экспліцытна шырока сталі даследавацца толькі з канца XIX - пачатку XX стст., калі пабачылі свет працы “Афарызмы” Дж. Морлі (London, 1981), “Максімы і партреты: Эвалюцыя жанру” Л. Левероля (Paris, 1908) і “Стылістыка” Р. М. Маера (Munchen, 1906), у якой вызначаюцца асноўныя ўласцівасці афарызма як жанра славеснай творчасці. У апошнія 30 - 40 г. збіранне і вывучэнне афарызмаў (перш за ўсё літаратурных) усё больш і больш пашыраецца і паступова набывае сістэмна-навуковы характар. Можна цалкам пагадзіцца з тым меркаваннем, што “падобна да ўжо даўно існуючай навукі аб прыказках – парэміялогіі, можна лічыць, што зараз узнікла і ўсё больш усталёўваецца навука аб афарызмах – афарыстыка” (Федоренко-Сокольская 1990: 98), хаця яе сістэмна-эпістэмалагічны статус, аб’ект, прадмет і задачы застаюцца яшчэ недакладна акрэсленымі.

Апошняе абумоўлена амаль поўнай адсутнасцю грунтоўных даследаванняў агульнай тэорыі і гісторыі афарызма. Нават у межах літаратуразнаўства ён “як літаратурны жанр не знайшоў яшчэ ні свайго гісторыка, ні свайго тлумачальніка” (История зарубежной литературы 1967: 107), нягледзячы на тое, што афарызм як разнавіднасць славеснай творчасці займае значнае месца ў сусветнай літаратуры, а яго генелагічнае развіццё ў еўрапейскім літаратурным працэсе з’яўляецца адной з заканамернасцяў апошняга. Першай і адзінай пакуль што ва ўсходнеславянскай філалогіі спробай абагульніць уседасягненні ў вывучэнні афарызма і з тэарэтычнага пункту гледжання

асэнсаваць гісторыю і вызначальныя прыкметы афарыстычнага жанру можна лічыць фундаментальную працу “Афарыстыка” М.Ц.Федарэнкі і Л.І.Сакольскай (гл. Федоренко-Сокольская 1990), якая, аднак, не пазбаўлена спрэчных меркаванняў.

Афарыстыка як асобная галіна навуковых ведаў на сённяшні дзень не мае ні ўласных метадалагічных прынцыпаў даследавання афарызмаў, ні распрацаванага і агульнапрынятага тэрміналагічнага апарату. Адною з галоўных прычын гэтага з’яўляецца адсутнасць цэласнага разумення афарызма як аб’екта вывучэння спецыяльнай навуковай дысцыпліны. Сучаснае эпістэмалагічнае ўяўленне аб афарызме складаецца з вынікаў яго раз’яднаных даследаванняў у межах розных філалагічных і філасофскіх дысцыплін і паддысцыплін – перш за ўсё тэорыі пазнання і логікі, літаратуразнаўства і парэміялогіі, стылістыкі і фразеалогіі і інш. Афарыстыка з’яўляецца ў гэтым сэнсе даволі стракатай сукупнасцю самых разнастайных падыходаў да вывучэння афарызма, якія, у сваю чаргу, адрозніваюцца неадназначнасцю і супярэчліваасцю ў межах адпаведных навуковых дысцыплін ці паддысцыплін (параўн., напрыклад, Der Aphorismus 1976). Таму ў шэрагу актуальных задач афарыстыкі на сучасным (пачатковым) этапе яе развіцця найбольш важным бачыцца, па-першае, дакладнае вызначэнне асноўных накірункаў разумення і вывучэння афарызма, зыходзячы з яго складанай прыроды, як з’явы мыслення, як з’явы мастацкай славеснай творчасці і як з’явы маўлення/мовы, а па-другое, стварэнне ў межах кожнага накірунку (які можа быць складальнай часткай нейкай навуковай дысцыпліны ці паддысцыпліны або знаходзіцца на іх сутыкненні) канцэптуальна, метадалагічна і тэрміналагічна несупярэчлівай адпаведнай інтэрпрэтацыі афарызма.

Афарыстыку можна вызначыць як навуку, што знаходзіцца на сумежжы філалогіі, філасофіі і фальклору і вывучае тэорыю і гісторыю афарызма як своеасаблівага прадукта і спосаба (сродка) маўленча-мысліцельнай дзейнасці чалавека (у тым ліку і ў яго ўсведамленні як творчага акта). У еўрапейскай афарыстыцы трэба адрозніваць у самым агульным выглядзе наступныя

эпістэмалагічныя погляды на афарызм (resp. асноўныя накірункі яго разумення і вывучэння).

Навукова-філасофскае разуменне афарызмаў бярэ свой пачатак яшчэ ад антычнага протанавуковага рацыяналізму (перш за ўсё ад ужо згаданых “Афарызмаў” Гіпакрата), у заходнееўрапейскай філасофскай думцы Новага часу ўпершыню эксплікуецца Ф. Бэканам у “Novum Organum” (1620) і ў далейшым знаходзіць канцэптуальны і эмпірычны адбітак амаль у кожнай парадыгме навукова-філасофскіх ведаў. Найбольш істотнымі ўласцівасцямі афарызма тут бачацца яго субстанцыянальная сінтэзаванасць як спосаба мыслення і маўлення, дакладнасць у тлумачэнні і адлюстраванні фактаў рэчаіснасці, лагічнасць у вызначэнні магчымых сувязей паміж імі, абавязковае “імкненне” да ісціны і на г. п. Гэта дазваляе разглядаць афарызм як спецыфічную кагнітыўную форму і крыніцу пазнання рэчаіснасці, а таксама як адну з найболей прадуктыўных жанрава-стылістычных форм адлюстравання навукова-філасофскай думкі (гл. Kruger 1957). Дарэчы, у заходнееўрапейскай афарыстыцы да гэтага часу захавалася разуменне паняцця “афарызм” у адназначным сэнсе як “навуковай фармулёўкі” (параўн. Mautner 1966).

Вытокі літаратурна-філасофскага разумення афарызма знаходзяцца ў старажытнай кананічнай, філасофскай (Індыя, Кітай) і дыдактычнай (Егіпет) літаратуры, антычнай філасофіі і рэлігіі, а росквіт прыпадае на XVII - XVIII стст., адзначаныя культам “усеагульнага розуму і завершанай формы” (Эпштейн 1987: 44), і канец XIX – пачатак XX стст. – перыяд перамагання “непахіснасці” існуючых прыныцыпаў мыслення і законаў быцця. Галоўным прызначэннем афарызма тут вызначаецца глыбокае і ўсебаковае філасофскае асэнсаванне рэчаіснасці з пункта гледжання цэласнага агульначалавечага і/або індывідуальнага духоўнага вопыту, дзе сам афарызм выступае ўніверсальным сродкам пазнання і фармулявання заканамернасцей і нормаў існавання чалавека і прыроды, як правіла, у іх этыка-маралізатарскай інтэрпрэтацыі. Само паняцце афарызма

експлікуецца яшчэ Б. Грацыянам у яго “Кішэнным аракуле” (1647), але ў далейшым субстытуецца паняццямі “выслоўе”, “сентэнцыя”, “апафегма”, “максіма” (аб змястоўнай структуры тэарэтыка-літаратурнага паняцця “афарызм” на сучасным этапе яго жанравага развіцця ў еўрапейскай літаратуры (гл. Іваноў 1994 а).

Літаратурна-мастацкі погляд на афарызм экспліцытна не вылучаўся асобна ад літаратурна-філасофскага амаль да канца першай трэці ХХ ст., калі на пачатку 30-х гг. Ф. Маўтнерам у працы “Афарызм як літаратурны жанр” (1933) была абгрунтавана іх прыналежнасць да літаратурных жанраў, а пазней Р. Гомэсам дэ ла Серна была прапанавана ўласна эстэтычная канцэпцыя гісторыі і развіцця літаратурнай афарыстыкі (Gomez de la Serna 1962). Афарызм тут вызначаецца як жанравая форма мастацкай славеснай творчасці (Neumann 1976, Федоренко 1973, Федоренко-Сокольская 1985, Федоренко-Сокольская 1990 і інш.), а паводле сваіх асноўных уласцівасцей асэнсоўваецца як вынік не толькі мысліцельнай, але і мастацкай дзейнасці (параўн. Федоренко 1975, Успенский 1964 і інш.), калі разам з абавязковай дасціпнасцю абагульненай думкі асабліваю значнасць набывае паэтычная і стылістычная формы яе адлюстравання (скарыванне разнастайных тропаў, стылістычных фігур маўлення і на г. п.). Пры гэтым змест афарызма ідэйна і тэматычна не абмяжоўваецца толькі зваротам да “глабальных” праяў жыцця, з’яўляецца больш вобразна-метафарычным, чым рацыянальным тлумачэннем рэчаіснасці.

Паэтыка-рытарычны разгляд афарызмаў сустракаецца ўжо ў античных рыторыках і паэтыках, але сваім сапраўдным станаўленнем абавязаны трактату “Вастрыня розуму, альбо Мастацтва выганчанага мыслення” (1642) Б. Грацыяна. Ва ўсходнеславянскай філалогіі падобную ролю імпліцытна адыграў “Ліст аб дасціпным слове” А. П. Сумарокава (паводле Федоренко-Сокольская 1990: 19-20). У межах гэтага падыходу вызначаюцца паэтычныя і рытарычныя ўмовы і сродкі ўтварэння афарызмаў і іх функцыянавання ў якасці асобных тэкстаў або структурна-кампазіцыйных элементаў больш шырокіх тэкстаў

неафарыстычнага характару. Звяртаецца ўвага на тое, што натуральна ўласцівае афарыстычнаму стылю мыслення і маўлення імкненне да ідэйна-змястоўнай перакананасці (часта выказанай дырэктыўнасці) засноўваецца і дасягаецца больш не навізной ці аргументаванасцю самой абагульненай думкі, а праз наўмысную нечаканасць і нязвыкласць яе фармулявання і/або адпостравання. Апошняе дазваляе надаваць сапраўды “ашаламляльнае ўздзеянне” (параўн. Meyers Enzyklopadisches Lexikon 1971: 387) нават збітым да трывіяльнасці абагульненням. Менавіта таму афарызм як маўленчы жанр здаўна з’яўляецца неад’емнай часткай эрыстыкі, грамадска-палітычнай і рэкламна-інфармацыйнай сферы камунікацыі.

Асобна трэба адзначыць узнікненне ў канцы 60 – пачатку 70-х гг. у межах парэміялогіі на хвалі шырокага прымянення структурных метадаў у філалагічных даследаваннях т. зв. “структурна-парэміялагічнага” накірунку ў вывучэнні афарызма. Гэты накірунак развіўся на глебе доўгага і ўсебаковага вывучэння афарыстычных жанраў фальклору і зараз прэтэндуе на сістэматызаванае тлумачэнне і апісанне структурнай і функцыянальнай прыроды фальклорных афарызмаў. Трэба заўважыць, што ў межах фалькларыстыкі паняцце афарызма звязваецца менавіта са структурнай парэміялогіяй, хаця ў звычайнай практыцы эксплікуецца ўжо з сярэдзіны XIX стагоддзя. Паводле структурна-парэміялагічнага падыходу, на матэрыяле гэкстаў парэмій-прыказак, прымавак і іншых устойлівых ў маўленні высяюў народнага паходжання (у тым ліку і афарыстычных) – розных нацыянальна- і этнакультурных традыцый шляхам параўнальна-тыпалагічнага аналізу выяўляюцца іх (парэмій) інварыянтныя формы па суаднесенасці з абагульненай з’явай рэчаіснасці, логіка-сэнсавай структурай зместу і іншых крытэрыях. На падставе гэтага робяцца спробы пабудаваць універсальную мадэль структуры і функцыянавання афарызмаў-парэмій (і наогул афарызма), а таксама стварыць у перспектыве вычарпальную параўнальна-тыпалагічную класіфікацыю усіх парэмій (гл. Пареміологический сборник 1978,

Пареміологіческие исследования 1984, Пермяков 1988 і інш.).

Даўнюю цікавасць філолагаў выклікалі таксама ўласна моўныя асаблівасці афарызма як маўленчага твора і спосаба вербальнага мыслення. Яшчэ ў антычнасці пад гр. *aphorimos* (< *aphorizein* – адзяляць, вызначаць) разумеўся, акрамя іншага, і лаканічны, фрагментарны стыль маўлення, а таксама асаблівае па форме пабудовы выказванне (паводле даследаванняў Ф.Шалька і П.Рэквадта, гл. Федоренко-Сокольская 1990: 12-13). Да адносна нядаўняга часу ўвагу лінгвістаў прыцягвалі пераважна стылістычныя аспекты пабудовы і функцыянавання афарызмаў (звычайна ў мове мастацкай літаратуры), а таксама пытанні апісання іх змястоўнай і кампазіцыйна-сінтаксічнай структуры, некаторых асаблівасцей утварэння афарызмаў і г. д., але толькі як на яўных маўленчых твораў (гл., напрыклад, Grosse 1976, Крейдлин 1989, Міхневіч 1983 і інш.). Вывучэнне афарызмаў як адзінак маўлення звязана пераважна з вызначэннем і апісаннем разнастайных параметраў т. зв. “афарыстычнага стылю” (параўн., напрыклад, Vrabie 1978) і яго рэалізацыі ў літаратурных (перш за ўсё мастацкіх) тэкстах. Афарызмы – прэцэдэнтныя тэксты (перш за ўсё з ліку прыказак і прымавак), якія пачалі сістэматычна і паглыблена вывучацца лінгвістамі ўжо ў XIX ст., з развіццём фразеалогіі як навукі сталі разглядацца з 50-х гг. і ў якасці ўласна моўных феноменаў. Таму паказальна, што менавіта ў структурна-парэміялагічнай інтэрпрэтацыі афарыстыкі была тэарэтычна абгрунтавана думка аб прыналежнасці афарызмаў-парэмій да мовы безадносна іх магчымага вызначэння як элементаў іншых знакавых сістэм: “траістая прырода прыказак і прымавак [у тым ліку і афарыстычных — Я. І.] патрабуе і трыкага да іх падыходу – як да з’яў мовы, з’яў мыслення і з’яў фальклору, тым больш што названыя тры планы прыказкавых выслоўяў у значнай ступені аўтаномныя” (Пермяков 1970: 8).

Погляд на афарызм як спецыфічна структураванае несвабоднае спалучэнне слоў пачаў развівацца прыкладна з сярэдзіны гэтага стагоддзя ў сувязі са станаўленнем фразеалогіі ў якасці асобнага раздзела мовазнаўства. У межах фразеалогіі

традыцыйна тья афарызмы, што набылі ў маўленні статус узнаўляльных (перш за ўсё з ліку прыказак, прымавак і крылатых выразаў), альбо наогул выключалі з сістэмы мовы альбо, наадварот, далучалі да корпуса ўласна фразеалагічных адзінак мовы. Аднак наяўнасць відавочнай істотнай розніцы паміж апошнімі і іншымі тыпамі ўстойлівых слоўных комплексаў нават безадносна іх граматычнай структуры (першыя з'яўляюцца знакамі сітуацый або пэўных адносін паміж рэчамі і таму эквівалентныя сказам, тады як другія перадаюць толькі адно паняцце, г. зн. раўназначныя словам), выклікала спачатку вылучэнне афарызмаў у асобную катэгорыю ўжо ў складзе самой фразеалогіі – т. зв. “афарыстычную фразеалогію” (гл. Гаврын 1971), а ў далейшым і спробы іх апісання ў мове не ў тэрмінах фразеалогіі.

Разуменне сукупнасці ўзнаўляльных у маўленні афарызмаў як самастойнай падсістэмы мовы – “афарыстыкі” са сваімі спецыфічнымі адзінкамі складваецца ў 70-х гг. пры лінгвакраізнаўчым апісанні адпаведных адзінак рускай мовы (гл. Верещагин-Костомаров 1990, Прохоров 1977). Агульнаўжывальныя (што ўзнаўляюцца) – “моўныя” – афарызмы ў проціпастаўленне афарызмам разовага ўжывання (што ствараюцца) – “маўленчым” – былі вызначаны як “страўныя адзінкі мовы/маўлення” – т. зв. “афарыстычныя адзінкі”, якія ўтвараюць асобны, “афарыстычны” ўзровень намінацыйных адзінак мовы (гл. Верещагин-Костомаров 1990). “Лінгвакраізнаўчае” разуменне афарызма ўжо паспела ўсталявацца ў русістыцы (у тым ліку і замежнай), хаця і не з'яўляецца бяспрэчным нават у межах самога лінгвакраізнаўства (параўн. Иванов 1992).

Заслугоўвае ўвагі таксама і разгляд афарызма як спецыфічнага па сваёй семантычнай структуры тыпу выказвання. “Афарызмы” вызначаюцца ў якасці адной з разнавіднасцей (разам з “максімамі”, “сентэнцыямі”, “прыказкамі” і г.д.) т. зв. “універсальных” выказванняў, якія проціпастаўляюцца паводле ўласцівай ім семантыкі абагульнення (гэсп. здольнасці азначаць цэлы клас пэўных адносін паміж рэаліямі) т. зв. “канкрэтызаваным

(факталагічным)” выказванням, што паведамляюць аб канкрэтных, адзінкавых падзеях і фактах рэчаіснасці (гл. дысертацыйную працу Шмаріна 1975, Гаврылова 1986). Антыномія выказванняў “універсальных” (у тым ліку і афарызмаў) і “канкрэтызаваных (факталагічных)”, альбо “партыкулярных” (паводле тэрміналогіі Шмаріна 1975), мае функцыянальна-семантычную прыроду, але вызначаецца такой жа глабальнай з’явай мовы, як, напрыклад, і апазіцыя сцвярджалыныя vs. адмоўныя выказванні (гл. Гаврылова 1986: 62).

Развіццю ўсебаковага вывучэння моўнай прыроды афарызма ў значнай ступені замянае як адсутнасць больш-менш распрацаванай і абгрунтаванай лінгвістычнай тэорыі па гэтым пытанні (спробы асэнсавання афарызма ў тэрмінах агульнай лінгвістыкі гл. Іванов 1993, Іваноў 1994б, Іванов 1995, Іваноў 1995), так і наогул зусім невялікая колькасць адпаведных даследаванняў (напрыклад, на Беларусі да апошняга часу разгляду нефальклорных афарызмаў было спецыяльна прысвечана толькі чатыры працы, гл. Міхневіч 1994, з якіх, дарэчы, не ўсе з’яўляюцца паводле сваіх метадалагічных прынцыпаў ўласна лінгвістычнымі). Тым не менш сам факт устойлівай цікавасці лінгвістаў да моўнай прыроды афарызма дазваляе меркаваць, што ў афарыстыцы паступова акрэсліваецца (пакуль што толькі больш на эмпірычным узроўні) яшчэ адзін сістэмна-навуковы погляд на афарызм – лінгвістычны.

Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Национально-культурная семантика языковых афоризмов // Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М., 1990. [Глава 7.] С. 71-80.

Гаврылова Е. Н. Универсальные высказывания и другие обобщающие суждения // Филологические науки. 1986, № 3. С. 56-62.

Гаврин С. Г. Афористическая фразеология как лингвистическая категория // Ученые записки Пермского гос. пед. ин-та. Т. 87. Вопросы теории и методики русского языка. Пермь, 1971. С. 3-23.

Иванов Е. Е. Несколько слов об афоризмах как объекте лингвострановедения // Заочное обучение русскому языку: проблемы и перспективы: Тезисы докладов. М., 1992. С. 31-33.

Иванов Е. Е. Афоризм и лингвоафористика // Вопросы романо-германской и русской филологии. Пятигорск, 1993. С. 36-42.

Иваноў Я. Я.^(а) Да тэорыі жанравага паняцця “афарызм” у еўра-пейскай літаратуры // Славянские литературы в контексте мировых: Материалы докладов. Минск, 1994. С. 108-111.

Иваноў Я. Я.^(б) Афарызм як прадмет філалогіі і аб’ект лінгвістыкі // Веснік Беларускага ун-та. Сер. 4. 1994, № 3. С. 61-65.

Иваноў Я. Я. Прынцыпы сістэматызацыі афарыстычных выказванняў // Молодые гуманитарии Беларуси – 1995 [Сб. науч. трудов]. Минск, 1995. С. 75-96.

Иванов Е. Е. Афоризм как единица языка (к истории и теории понятия) // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы: Тезисы. Т. 1. М., 1995. С. 192-193.

История зарубежной литературы XVII-XVIII вв. М., 1967.

Крейдлин Г. Е. Структура афоризма // Проблемы структурной лингвистики [1985-1987]. М., 1989. С. 196-206.

Міхневіч А. Я. Афарыстыка Якуба Коласа (Да пастаноўкі праблемы) // Беларуская лінгвістыка. 1983. Вып. 22. С. 59-65.

Міхневіч А. Я. Афарызмы // Беларуская мова: Энциклопедия. Мінск, 1994. С. 60-61.

Назарян А. Г. История развития французской фразеологии. М., 1981.

Паремиологические исследования. Л., 1984.

Паремиологический сборник. Пословица. Загадка (Структура, смысл, текст) / Сост., ред. Г. Л. Пермякова. М., 1978.

Пермяков Г. Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише). М., 1970.

Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии. М., 1988.

Прохоров Ю. Е. Лингвострановедческое описание афористики в учебных целях. АКД. М., 1977.

Успенский Л. Коротко об афоризмах // Афоризмы. Избранные изречения деятелей литературы и искусства / Сост. Е. С. Райзе. Л., 1964. С. 3-20.

Федоренко Н. Т. Афоризм как жанр словесного искусства // Вопросы литературы. 1973, № 9. С. 157-164.

Федоренко Н. Т. Меткость слова (Афористика как жанр словесного искусства). М., 1975.

Федоренко Н. Т., Сокольская Л. И. Жанровые и видовые особенности афоризмов // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т. 44, № 3. 1985. С. 245-256.

Федоренко Н. Т., Сокольская Л. И. Афористика. М., 1990.

Шмарина В. И. Универсальное высказывание и лингвистические средства его выражения: (На материале английского языка). АКД. М., 1975.

Эпштейн М. Н. Афористика // Литературный энциклопедический словарь. М., 1987. С. 43-44.

Ярхо В. Н. Менандр – поэт, рожденный заново // Менандр. Комедии. Фрагменты / Изд. подг. В. Н. Ярхо [Отв. ред. М. Л. Гаспаров]. М., 1982. С. 380-435.

Der Aphorismus. Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung / Hrsg. von G. Neumann. Wege der Forschung. Bd. 356. Darmstadt, 1976.

Gomez de la Serna. Total Gregueries. Madrid, 1962.

Grosse S. Das syntaktische Feld des Aphorismus // Der Aphorismus... S. 378-398.

Kruger H. Studien über den Aphorismus als philosophische Form. Frankfurt, 1957(-6 ?).

Mautner F. H. Maxims, Sentences, Fragmente, Aphorismen // Actes du IVe Congrès de L'Association Internationale de Littérature Comparée. The Hague-Paris, 1966.

Meyers Enzyklopadisches Lexikon. Bd. 2. Mannheim, 1971.

Neumann G. Ideenparadiese. München, 1976.

Proverbia et dicta: Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў. Мінск, 1993.

Vrabie Ch. Discursul gnostic sau sententios // Retorica factorului. Bucuresti, 1978. S. 279-288.